

In memoriam Josep Pujol Andreu (1956-2019)

*per Enric Saguer Hom**

Universitat de Girona

El 24 d'octubre del 2019 ens va deixar Josep Pujol, company del consell de redacció de *Recerques* i professor d'Història Econòmica a la Universitat Autònoma de Barcelona. El seu llegat intel·lectual el conformen un conjunt de contribucions importants a la comprensió de la història agrària, i dels canvis alimentaris i en el nivell de vida d'època contemporània.

Josep Pujol era economista de formació. Va acabar la Llicenciatura en Ciències Econòmiques l'any 1981 i de seguida va començar la seva carrera investigadora sota la direcció de Ramon Garrabou i en el marc del Departament d'Economia i Història Econòmica de la UAB, on va estar vinculat durant tota la seva vida, primer com a becari de tercer cicle (1982-85), i després com a professor col·laborador (1986-87), ajudant (1987-88), titular (1988-95) i catedràtic (1995-2019). Els seus inicis com a investigador van coincidir amb un moment d'eclosió i articulació de la història agrària espanyola com a àmbit disciplinar, i va participar intensament en aquell procés.

Durant almenys una vintena d'anys la seva recerca va girar al voltant dels problemes de la transformació i modernització del sector agrari català i espanyol entre mitjan segle XIX i 1936. Els seus treballs –individuals o en col·laboració– sobre aquesta qüestió constitueixen una aportació de gran solidesa i coherència, que va anar desplegant de manera sistemàtica fins a vertebrar una explicació convincent sobre la diversitat de trajectòries de canvi agrari i sobre les possibilitats tècniques i socials que aquest mateix canvi produís.

La seva tesi doctoral¹, defensada el 1988 i que mai va arribar a publicar com a monografia, la va dedicar a la reconstrucció sistemàtica dels indicadors quantitius bàsics que permeten disposar d'una visió global sobre els canvis en l'agricultura i la ramaderia catalanes des de mitjan segle XIX fins a 1936: usos del sòl, produccions i rendiments, juntament amb alguns indicadors de canvi tècnic (consum de fertilitzants, mecanització...) i l'evolució dels preus dels cultius principals. A dia d'avui continua essent una referència inexcusable per abordar qualsevol aspecte

* Enric Saguer Hom, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3914-4736>

1. Josep PUJOL ANDREU, *Les transformacions del sector agrari català entre la crisi finisecular i la Guerra Civil*, Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral, febrer de 1988.

sobre la transformació de l'economia rural durant aquell període. En el seu moment també va ser oportuna per la sincronia i la sintonia amb altres tesis –les de Domingo Gallego, Vicente Pinilla, José Miguel Martínez Carrión...–, que es van elaborar els mateixos anys i que compartien bona part de l'enfocament i, també, una agenda comuna. El resultat d'aquest esforç col·lectiu va ser una cartografia molt més complexa i crítica sobre el tòpic de l'endarreriment agrari espanyol.

Un any abans de la presentació de la tesi doctoral havia avançat una part dels resultats en un article conjunt amb Ramon Garrabou, limitat al segle XIX i publicat a *Recerques*, on si bé es desmarcaven de la visió optimista apuntada per Vicens Vives i Giralt, especialment en els aspectes socials i distributius, acabaven confirmant que, durant el vuit-cents, l'agricultura catalana s'havia transformat de manera intensa, havia aprofundit en el procés d'especialització agrària iniciat al set-cents, i havia trencat amb les formes i lògiques «tradicionals» d'organitzar les activitats agrícoles.² L'impacte que sobre aquest escenari va tenir la crisi agrària finisecular l'havia abordat, també amb Ramon Garrabou, en una comunicació presentada en un seminari que va organitzar a Girona el 1986 i que va aparèixer publicada en un volum de l'editorial Crítica dos anys més tard.³ En aquest text ja s'establí una idea que seria constant en la seva producció posterior: que la crisi finisecular no havia estat un fet merament conjuntural i puntual, sinó un moment de ruptura clau en el procés d'integració del sector agrari català a l'economia capitalista, una crisi amb efectes sistèmics.

El treball en col·laboració, en el marc de diferents projectes de recerca, va ser habitual al llarg de tota la seva trajectòria. Durant els anys noranta va participar en diverses publicacions del grup vertebrat a l'entorn de Ramon Garrabou, que complementaven les aproximacions fetes des de la perspectiva de la producció i aprofundien en les dimensions socials i en les respostes que els actors del sector agrari van donar a les diferents conjuntures econòmiques i, especialment, a la que es va establir arran de la crisi de finals del segle XIX. En aquests treballs s'intentava donar una explicació raonada del fracàs, a Catalunya, del model de gran explotació capitalista, de la resiliència de l'explotació familiar i de la inexistència d'un procés de proletarització paral·lel al desenvolupament d'una agricultura netament capitalista. Per a Josep Pujol la dimensió social era un element indispensable en els models explicatius dels processos de canvi agrari i reclamava integrar l'organització social dels processos productius i el conflicte social en la comprensió dels canvis tècnics i productius en l'agricultura, no només com a condicionants genèrics, sinó com a elements orientadors i també limitadors de les opcions possibles.

L'anàlisi detallada de les línies de canvi tècnic i de les trajectòries d'especialització ramadera va rebre atenció prioritària en les investigacions que va dur a terme durant la dècada dels noranta. Una doble línia de continuïtat argumental travessa aquestes publicacions: destacar la importància dels factors mediambientals com a

2. Ramon GARRABOU i Josep PUJOL, «El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX», *Recerques*, 19, 1987, 35-83.

3. Ramon GARRABOU (ed.), *La crisis agraria de fines del siglo XIX*, Barcelona, Crítica, 1988.

limitants o bloquejants de determinades opcions tecnològiques que havien triomfat en altres contextos, i posar de relleu les innovacions biològiques, tant en la millora dels rendiments com en les possibilitats de mecanització o d'aplicació de fertilitzants. La inquietud per aproximar-se a una perspectiva realista i dinàmica al canvi tècnic el va conduir cap a la «caixa negra» d'aquests processos i, alhora, el va portar a donar molta importància a la diversitat territorial, en la mesura que aquesta també implicava diversitat de condicions socials i ambientals. Aquesta perspectiva li proporcionava arguments sobre el pes destacat dels condicionaments ambientals en les possibilitats d'adopció i difusió de models agrícoles més productius, però sense caure en cap determinisme ambiental i sense negar el paper de les estructures socials i de l'acció estatal.

Va compartir amb altres historiadors agraris destacats una valoració molt crítica envers les interpretacions fonamentades en la idea de l'endarreriment agrari com a explicació de la història econòmica de l'Espanya contemporània. Aquesta crítica historiogràfica la trobem articulada en un article de 1998 dedicat als límits ecològics del creixement agrari espanyol, on qüestiona tant les interpretacions d'orientació més liberal i neoclàssica, com aquelles centrades en el llast de les reformes agràries liberals en termes de distribució i desigualtat. El text més provocador, però, va ser el capítol que obria *El pozo de todos los males*, una fita de la historiografia agrarista, i que va titular *La historiografía del atraso o el atraso de la historiografía*.⁴ Allà proposava elevar la idea d'endarreriment a la categoria de paradigma –en el sentit kuhnià– per explicar les resistències de la historiografia a encaixar una visió més diversa, complexa i dinàmica del paper del sector agrari en el desenvolupament espanyol i sintetitzava en tres els problemes de les tesis de l'endarreriment: que no tinguessin present que l'agricultura es va transformar a partir de la dècada dels cinquanta sense canvis rellevants en la distribució de la renda i quan els altres sectors de l'economia ho van fer; que no consideressin que el marc institucional, polític i social espanyol no va ser tan excepcional en termes relatius, i que no valoreessin adequadament les possibilitats reals de canvi tècnic en l'agricultura.

Durant la dècada del 2000 i la següent, sense abandonar la coherència que recorre tota la seva trajectòria, es va anar reorientant cap a nous àmbits d'anàlisi. La comprensió dels processos d'especialització ramadera el van conduir a interessar-se per la indústria alimentària de transformació càrnia i de producció lletera, un sector molt important de l'economia catalana que havia rebut molt poca atenció historiogràfica. Com plantejava en un article publicat el 2002, la incorporació analítica de la nova indústria alimentària «ens ajudarà a entendre millor el significat del nou model de creixement que es va anar definint a partir de les darreres dècades

4. Josep PUJOL, Manuel GONZÁLEZ DE MOLINA, Lourenzo FERNÁNDEZ PRIETO, Domingo GALLEGÓ, Ramon GARRABOU, *El pozo de todos los males. Sobre el atraso en la agricultura española contemporánea*, Barcelona, Crítica, 2001.

del vuit-cents i la seva projecció a llarg termini».⁵ I de la producció industrial d'aliments va prosseguir cap al consum alimentari, especialment de llet i carn, el canvi dietètic més global (la transició nutricional), la influència de la variació dels preus en aquests canvis, la producció cooperativa... En aquest nou terreny va ser impulsor del projecte NISAL, sota el qual es va crear una base de dades d'accés obert sobre nivells de vida, salut i alimentació. El llegat que deixa és important i molt coherent quan es mira retrospectivament, amb la mateixa perspectiva llarga que el 1892 Marià Vayreda, amb qui compartia arrels olotines, recomanava observar el progrés agrari: «el progrés ferm i durador, sobretot en agricultura, és aquell que es verifica quasi inadvertidament i només es nota girant la vista enrere».

5. Josep PUJOL, «Cap a una nova interpretació del capitalisme agrari a Catalunya fins a la Guerra Civil», *Estudis d'història agrària*, 15, 2002, 19-56.